

Citace záznamu

Pavel Waisser, zámek Nelahozeves, Rytířský sál, *Renesanční a manýristické štukatéřství v Čechách a na Moravě* (online databáze), <https://stuky.upce.cz/node/626>, vyhledáno 5. 5. 2024.

zámek Nelahozeves, Rytířský sál

Číslo záznamu: 626

Bližší určení díla: štuková výzdoba stropu se zbytky malované výzdoby

Památkově chráněno, č. úskp: 26806/2-1390

Umístění: Rytířský sál v 1. patře sv nárožního rizalitu Rytířský sál v 1. patře severovýchodního nárožního rizalitu zámku v Nelahozevsi obsahuje štukovou výzdobu na valené lunetové klenbě s antickými motivy. Další výzdoba sálu: pískovcový krb, římsy korunní pod klenbou, ostění portálů; malovaná výzdoba výklenkových nik a také lunetové klenby.

Datece: před rokem 1588 (?)

nádvoří zámku, pohled k severovýchodu

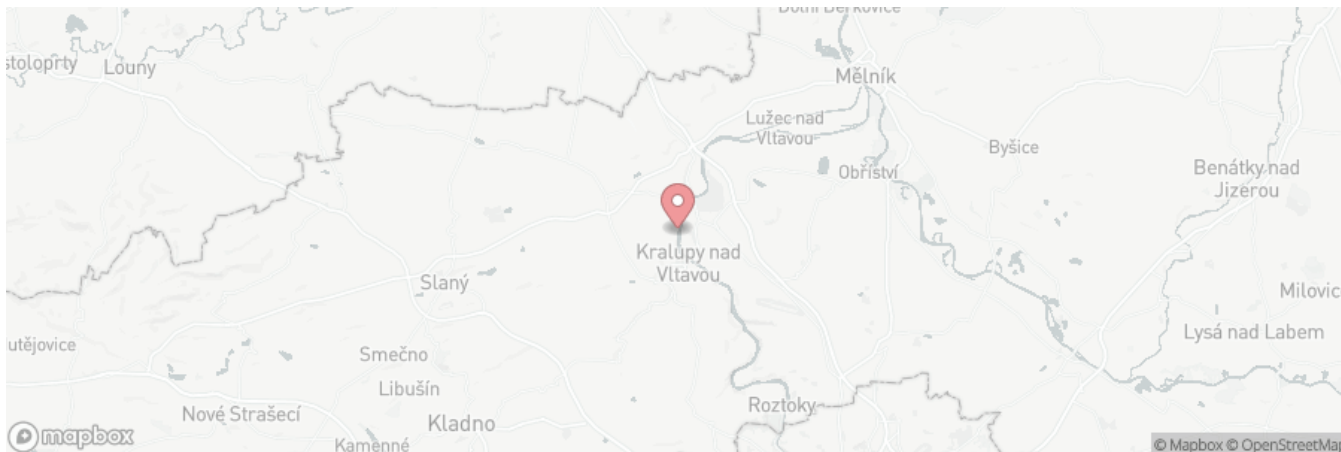
Anotace

Tzv. Rytířský sál je reprezentativní prostor v patře severovýchodního bastionu zámku v Nelahozevsi, který vznikl v první fázi budování renesanční rezidence za Gloriana Gryspeka z Gryspachu spadající do 50. a 60. let 16. století. Prostor je v prvním dochovaném inventáři zámku z roku 1631 nazýván také „Rájem“. Jde o centrální místnost na přibližně čtvercovém půdoryse se štukovými a malovanými figurálními dekoracemi v klenbě a v lunetách. Technikou štku jsou realizovány polychromované rámce ústředního čtvercového rastru, v němž jsou štuková pole s tematikou z Liviových římských dějin kombinována s křesťanskými motivy. Ikonografický koncept místnosti doplňují ještě malby v lunetách (dvanáct římských císařů podle Suetonia) a ve vysokých nikách tři stěny (postavy hrdinů v antikizující zbroji). Nízké štukové reliéfy odpovídají technice bílého římského štku a dosud byly připisovány okruhu Antonia Brocca st.

Abstract

The so-called Knights' Hall is a representative space on the floor of the northeastern bastion of the Nelahozeves castle, which was built in the first stage of the construction of the Renaissance residence under Glorian Gryspek of Gryspach in the 1650s and 1660s. It is a central room on an approximately square plan with stucco and painted figural decorations on the vault and in the lunettes with themes from Livy's Roman history and Christian motifs. The iconographic concept of the room is complemented by paintings (twelve Roman emperors and figures of heroes in antiquated armour). The low stucco reliefs correspond to the technique of white Roman stucco and have so far been attributed to the circle of Antonio Brocco the Elder.

Kraj	Okres	Obec	Katastr
Středočeský kraj	Mělník (okres)	Nelahozeves	Nelahozeves
Ulice, čp. / č. o.		GPS	
Na Vinici 1		50.261020627273, 14.30136680603	

Technika štku	Materiálová skladba	Povrchové úpravy	Původnost
Modelovaný, vytlačovaný a otiskovaný štuk		polychromie (stávající stav)	

Uměleckohistorický popis

Část místního poplužního dvora Florian Gryspek z Gryspachu získal už roku 1544, výstavba zámku v Nelahozevsi však začala až v 50. letech 16. století, což mimo jiné dokládá neúplný letopočet na bráně severozápadního bastionu a zápis v urbáři z roku 1558, který zmiňuje lámání kamene na stavbu a pálení cihel. Jedny z původních dochovaných intarzovaných dveří severního křídla (dnes se nenacházejí in situ) pak nesou letopočet 1564. Realizace první fáze výstavby severozápadního i severovýchodního bastionu náleží k této etapě, s velkou pravděpodobností tak i výzdoba Rytířského sálu vznikla v 60. letech 16. století. Právě v severním křídle Florian shromáždil své sbírky vlámských mistrů, založil zde velkou knihovnu, klenotnici a galerii. Autorství ve vztahu k architektuře je dosud nevyjasněné, předpokládá se, že se na stavbě vystřídal minimálně tři hlavní projektanti. V první fázi, kdy vznikl i Rytířský sál, se nejčastěji uvádí „okruh“ Bonifáce Wohlmuta. Jasně vypovídající prameny k výstavbě zámku se nedochovaly, nebo dosud nebyly nalezeny.

Rytířský sál je jediným v *quasi* komplexnosti dochovaným prostorem (tj. včetně dekorací) zámku v Nelahozevsi z Florianovy doby. Centrální místnost na přibližně čtvercovém půdoryse výškově přesahující úroveň patra bývá také nazývána Rájem, je tak označena již v prvním dochovaném inventáři zámku z roku 1631 („*Pokoj slove Ráj*“). Celý sál byl původně dekorován architektonickou iluzivní výmalbou doplněnou štukaturami na klenbě. Z výzdoby stěn a okenních záklenků se dochovaly jen fragmenty načervenalých hladkých malovaných sloupů s iónskými hlavicemi rámujičích mělké vysoké niky s postavami tří hrdinů v antikizující zbroji na stěnách (pravděpodobně Hektor Trojský, Julius Caesar, Alexandr Makedonský). Čtvrtou stěnu, kde nika chybí, prolamuje mramorový „vlašský“ krb, jenž však zřejmě náleží až „blažejovské“ fázi výstavby zámku, jelikož jeho římsa zasahuje destruktivně do iluzivních malířsky provedených sloupů po stranách. Stavební úpravy v sále prováděné za Florianova syna Blažeje snad dokládají i ostění vstupních portálů formálně se shodující s dalšími jednotně koncipovanými, vázanými k místnostem přístupným z arkády prvního patra severního křídla. Jeden z nich nese v supraportě erb Blažejovy manželky Ofky z Bubna. Ve vztahu k Rytířskému sálu tak snad lze dedukovat, že původní přístup do místnosti byl z točitého schodiště v nároží, což prozrazuje i specifická funkce sálu. Předpokládá se, že se zde scházela Gryspekova humanistická „sodalita“. Výška (přes osm metrů) a centrální půdorys prostoru dodávají až „sakrální“ působivost, podpořenou částečně i pozoruhodnou výzdobou koncentrující se hlavně v neckové klenbě (dnes z rubu armované železobetonem) a přidružených dvanácti fabionových výšeích s lunetami (na každé straně tři). Plochy náběhů/cviklů dokonce akcentují osm malovaných andělských figur. V lunetách se nachází či nacházelo dvanáct poprsí římských císařů, dříve jasně identifikovaných vesměs nedochovanými nápisovými páskami odpovídajícími literárnímu zpracování Gaia Suetonia Tranquillia (Caesar, Augustus, Tiberius, Caligula, Claudius, Nero, Galba, Otho, Vitellius, Vespasianus, Titus, Domitianus). Křesťanské a pohanské (starořímské) motivy kombinují také impresy ústředního čtvercového pole rozděleného na dalších devět čtvercových (nároží a střed) a obdélných (vertikální a horizontální osa) částí. Jeho rámování je formováno štukovými pásy festonového/fruktonového charakteru s polychromií. Vlastní impresy jsou ohraničeny štukovými lištami s pásy vejcovce (tak je tomu i u fabionové římsy). Freskové kompozice v rohových čtvercích se dochovaly fragmentárně. Nejlépe čitelné je pole s Bohem otcem a holubicí Ducha svatého, v dalším poli je jasně rozpoznatelný Mojžíš s deskami Desatera, ovšem kompozici doplňují ještě dvě postavy s portrétními rysy v oděvu druhé poloviny 16. století, další přítomnostní portrét muže s rukami spojenými k modlitbě rozpoznáváme v úhlopříčně protilehlém poli, které není možné blíže interpretovat. Malby již nejsou poplatné stylu podunajské školy, jak je v českých zemích ještě kolem poloviny 16. století běžné. Suverénní malířský projev a autorský rukopis i forma nezávislá na grafických vzorech nabízí úvahu o italském malíři z královského okruhu. Gryspek byl například v kontaktu i s Francescem Terziem, jedním z dvorních malířů Ferdinanda Tyrolského. Terzio je velmi pravděpodobným autorem nerealizovaného kresebného návrhu štukového stropu Staré sněmovny Pražského hradu, který měly členit podobné festonové rámy s vloženými maskarony jako štuky Rytířského sálu zámku v Nelahozevsi a také letohrádku Hvězda.

Nízké štukové figurální reliéfy odpovídají technice bílého římského štku, dosud bývaly připisovány okruhu Antonia Brocca st., jelikož se počínaje Milošem Suchomelem (viz Suchomel 1967) badatelé shodují na návaznosti výzdoby stropu Rytířského sálu v Nelahozevsi na koncepci štukatur přízemí královského letohrádku Hvězda v Praze Liboci, obzvláště se zaměřením na ústřední sál - tzv. Sál Aenea s téměř totožným středovým motivem s Aeneem vynášejícím Anchisa z hořící Tróje (vazba na Vergiliovu *Aeneidu*) a mimo jiné přítomností obdobných tří kompozic *all'antica* s z Liviových *Ab urbe condita* (Mucius Scaevola, Marcus Curtius, Attilus Regulus) a jedné z *Factorum ac dictorum memorabilium* Valeria Maxima (Kimon a Pero - Caritas Romana).

Jednou z osobností štukatérské dílny působící v druhé polovině 50. let 16. století v Praze byl snad pravděpodobně právě Antonio Brocco st., ačkoliv to není pramenně doložené. Brocco měl dle dosavadního bádání (např. Suchomel, Diemer, Muchka) přijít do Prahy z Drážďan, kde je doložen v pramenech. Na konci 60. let 16. století se dílna přesouvá na tyrolský Ambras, zámek arcivévody Ferdinanda, kde jsou opět obdobné kompozice inspirované Liviovými dějiny adjustovány ve štukaturách tzv. Císařského pokoje. Císařské busty jsou zde na rozdíl od Nelahozevsi provedeny ve štku.

Východiska obecnějšího charakteru pro tuto skupinu památek, v níž ve střední Evropě doznívá nízký štukový reliéf snažící se recipovat všechny charakteristiky bílého římského štku, hledejme nepochybně v Itálii, primárně v okruhu Raffaella Santiho a následně Giulia Romana, postupně na ose Řím - Mantova - Padova - Trident - Landshtut - Drážďany. Jednou z koncepčních inspirací Rytířského sálu nelahozeveského zámku by mohl být například *Sál Attilia Regula* přiléhající „giardinu segrettu“ Palazzo del Té v Mantově (invence Giulia Romana), ačkoliv je většinově pojednán ve fresce, motivy slavných vojevůdců a hrdinů antiky jsou zde propojeny s alegoriemi ctností, v centrálním oktogonu olympští Bohové přinášejí atributy dobré vlády. Čtyři „římská“ exempla ctností Rytířského sálu zámku v Nelahozevsi jsou zase soustředěna kolem centrálního motivu s Aeneem vynášejícím Anchisa z hořící Tróje. Tento motiv je také středobodem celého konceptu výzdoby letohrádku Hvězda v Praze Liboci. Ze soteriologického úhlu pohledu (zaměřeného na nauku o spáse) je Aeneovo putování aluzí na putování lidské duše. K pouti „směrem vzhůru“ napomáhají právě vnitřní ctnosti. Nelahozeveská štuková pole mohou právě některé ctnosti zastupovat (Kimon a Pero - Láska, Marcus Curtius - Statečnost, Mucius Scaevola - Trpělivost apod.). Dalo by se uvažovat i o Melanchtonově nauce o ctnostech. Ikonografický koncept může mít totiž významovou vazbu na proslulé přednášky Matouše Kollina z Chotěřiny, přední osobnosti melanchtonského humanismu v českých zemích a člena Gryspekovy učené společnosti. Známé byly právě přednášky o Illiadě a Aeneidě, prolínající vizuální literární obrazy pohanské antiky s křesťanskou tematikou na bázi principu melanchtonových „*loci communes*“.

Literatura

Dorothea Diemer, Antonio Brocco und den »Singenden Brunnen« in Prag, *Jahrbuch der Kunsthistorischen Sammlungen in Wien* 91, 1995, s. 18-36, zde s. 33.

Jan Chlíbač, *Italští sochaři v českých zemích v období renesance*, Praha 2011, s. 118-121.

Jarmila Krčálová, *Centrální stavby české renesance*, Praha 1974, s. 39-40.

Ferdinand Břetislav Mikovec, *Starožitnosti a památky země České I.*, Praha 1860, s. 195-196.

Ivan Prokop Muchka - Ivo Purš - Sylva Dobalová et al., *Hvězda. Arcivévoda Ferdinand Tyrolský a jeho letohrádek v evropském kontextu*, Praha 2014, s. 352-356.

Emanuel Poche, *Umělecké památky Čech*, 2, K-O, Praha 1978, s. 460.

Miloš Suchomel, *Restaurování štukových figurálních reliéfů v Nelahozevsi*, *Zprávy památkové péče*, 1967, č. 2, s. 44-49.

Olga Vaňková-Frejková, *Zámek Nelahozeves*, Praha 1944.

Miroslav Vlk, *Zámek v Nelahozevsi jeho historie a obnova*, Praha 1984.

Odkazy

Radka Junková, *Nástěnná výzdoba Rytířského sálu zámku Nelahozeves* (bakalářská práce), Ústav dějin křesťanského umění KTF UK, Praha 2010.

Autoři záznamu

Pavel Waisser

Datum poslední změny

5.2.2024

Fotodokumentace současného stavu

Nelahozeves, zámek, Rytířský sál, pohled na klenbu od jihu (4,2019, R. Gája)

Nelahozeves, zámek, Rytířský sál, pohled od západu (4,19, R. G.)

Nelahozeves, zámek, Rytířský sál, celkový pohled na klenbu (4,19, R. G.)

Nelahozeves, zámek, Rytířský sál, detail klenby se zobrazením Mucia Scaevoly (4,19, R. G.)

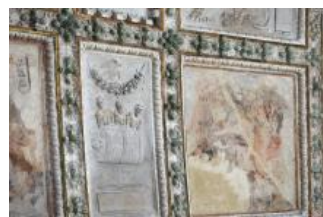
Nelahozeves, zámek, Rytířský sál, detail klenby (4,19, R. G.)

Nelahozeves, zámek, nárožní rizalit, pohled od severu, (4,2019, R. Gája)

Nelahozeves, zámek, Rytířský sál, pohled od severu (R. Gája,)

Nelahozeves, zámek, Rytířský sál, detail klenby se zobrazením Attila Regula (R. Gája)

Nelahozeves, zámek, Rytířský sál, detail klenby se zobrazením Marca Curtia (R. Gája)

Nelahozeves, zámek, Rytířský sál, klenba (R. Gája)

Nelahozeves, zámek, Rytířský sál, detail klenby se zobrazením Aenea vynášejícího Anchisa z hořící Tróje (R. Gája)

Nelahozeves, zámek, Rytířský sál, detail klenby (R. Gája)

Nelahozeves, zámek, Rytířský sál, detail klenby se zobrazením Kimóna a Pery (R. Gája)